

Прилози

НЕКОЛИКО ДОКУМЕНАТА О РАДНИЧКОМ ПОКРЕТУ У БОКИ КОТОРСКОЈ (1919—1921)

Успјех Октобарске револуције потенцирао је и у Боки Которској радничку активност. Которски радници, организовани у Радничком савезу Социјалдемократске странке за Далмацију — Подружница Котор — одмах после Првог свјетског рата почињу развијати живу активност у борби против капиталистичког система.

Својом организацијом и својим пропагандистичким дјеловањем которски радници су одмах почели да забрињавају нову, после слома Аустро-Угарске тек оформљену, политичку и полициску власт у Котору. А страх од нових идеја захватио је и конзервативне которске духове, чији ће експоненти, прибјегавајући и клеветатама, покушавати да се супротстављају ширењу и јачању радничке организације. Тако на примјер један омладинац из другог табора је 15 фебруара 1919 године, у свом говору приликом одржавања забаве друштва „Слога“ у Прчању, напао которске раднике овим ријечима: „Социјалдемократи у Котору су друштво бивших аустријских шпијуна који раде против династије Карађорђевића“. На ову клевету организација которских радника реаговала је 19 фебруара 1919 тужбом Државном тужиоштву у Котору, коју доносимо у цјелости:

„Дне 15 вељаче у 8 сати вечер, пригодном забаве друштва „Слога“ на Прчању (код Котора) госп. Цико Никола, ученик мјесне наутичке школе, одржао је говор (говор је био писмено састављен) којим је нашу организацију у Котору напао, те између осталог рекао: „Социјал-демократи у Котору су друштво бивших аустријских шпијуна, који раде против династије Карађорђевића“. Ову оптужбу је донио наш члан и друг Хомен Иван, поправљач двоколица у Котору. Као свједоке навађамо присутне код забаве од 15 П 919 друштва „Слога“ у Прчању.

Господин Цико Нико био је са стране наших управних одбора писмено позван да 18. П. 1919 у 8 сати вечер у Радничком дому повуче обједу које је против нас изразио, али се није одазвао. Зато наше удружење одклања сваку одговорност за случај да би господин Цико Нико био ма од кога нападнут или му се што десило.

У име удружених радника и присташа захтијевамо да то Славно кр. Државно одвјетништво позове госп. Цика Нико на

одговорност ради нам нанешених обједа“. Тужбу су потписали претсједник политичког одбора — Грубишић, тајник — Адолф Мук и претсједник струковне организације — А. Долежел.¹

Ова тужба, сем што отклања сваку сумњу да би которска радничка организација међу својим чланством имала бивших аустро-угарских шпијуна, указује на важне чињенице: да је которско радништво већ почетком 1919 године имало своју политичку и сталешку организацију, на чијем челу су се налазили Стеван Грубишић, Адолф Мук и Алојз Долежел; да је већ постојао Раднички дом; да је Подружница Котор Југословенске социјалдемократске странке за Далмацију као своје чланове имала искључиво раднике, што се доказује наводом у тужби: „У име удружених радника и присташа. .“, као и то да је раднички покрет у Котору уживао популарност и изван радничких редова, из којих је имао и својих „присташа“.

Још истог дана кад је поднесена, Државно тужиоштво спроводи тужбу Среском суду у Котору с напоменом да се „прогон препушта приватној тужби“.²

Срески суд у Котору 4 марта доноси закључак којим „у смислу параграфа 46,447 Казненог поступка одустаје се од даљњег поступка против Цико Николи“.³

Пошто радничка странка није могла доћи до задовољштине путем поднесене тужбе, Адолф Мук је покушао, 15 марта 1919 године, да постигне личну задовољштину која би уствари била задовољштина и за читаву Странку. Послије навођења у овој тужби већ познатих нам елемената, Мук завршава: „Подписани као члан Југословенске социјал-демократске странке у Котору сматра се изрекама госп. Цика Николе увријеђен, те захтијева од Славног суда да поведе казнени поступак против госп. Цика Николе ради увреде поштења“.

О овој тужби Срески суд у Котору је рјешавао 1 априла и истог дана донио овај закључак: „У смислу параграфа 46,447 Казненог поступка одустаје се од сваког даљњег поступка проти Николи Цико“ са мотивацијом да „тужитељ Адолф Мук није овлаштен да поново устане тужбом проти истом окривљенику и ради истог учина кад је већ једном цијело друштво, којему исти тужитељ припада, приказало било, иако погријешно, пријаву на државно одвјетништво. Ради ових разлога бива прихваћен назочни закључак. .“⁴

Исто овакву индивидуалну задовољштину тражио је од Среског суда у Котору још један члан Странке, Фердинанд Рај-

¹ Државни архив у Котору (ДАК) — Срески суд Котор (ССК) У 50/19.

² Исто.

³ Исто.

⁴ ДАК — ССК У 79/19.

тер, по чијој тужби је суд донио исти закључак са истим образложењем.⁵

Неприхватљива образложења закључка како у вези са Муковом тако и Рајтеровом тужбом јасно указују на чињеницу да је суд хтио да заштити оптуженог Цика.

У ово вријеме у Радничком дому мора да је била врло жива политичка и културна дјелатност; о томе убједљиво говори и чињеница да су которски радници организовали и већ 5 априла извели јавну приредбу у кафани „Дојми“. У архиву Которске општине сачуван је и програм ове приредбе, који је као позивница био упућен и претсједнику Општине.⁶ Из богатог програма, у чијем извођењу, сем солиста, учествују пјевачки хор, оркестар и позоришна група, лако је закључити јачину и ширину дјеловања организованих которских радника непосредно послије слома Аустро-Угарске.

Поенту идејности у овом програму свакако је претстављао поздравни говор претсједника политичког одбора Странке, али је она наглашена и у неким тачкама програма, а нарочито у Туратијевој Радничкој химни. У овом програму је интересантна и чињеница да уз име сваког извођача програма стоји и атрибут „друг“.

Активност которских радника утицала је свакако и на друге крајеве Боке, са којима је которско радничко вођство било у вези и вршило пропаганду у циљу рушења новоствореног режима револуционарним путем. Гласови такве пропаганде допирали су до полициских и војних власти, које су због тога биле јако забринуте. Међу малобројним преосталим актима „Изложеног политичког повјереника“ у Будви налазимо допис пов. бр. 552 од 30 марта Заповједништва ратне луке и југословенских трупа Боке Которске из Херцеговог упућен Котарском поглаварству у Котору, а 3 априла достављен у виду циркулара и Политичком изложеноству у Будви „на знање и даље расположење“. Тај допис гласи: „Имам извјештај да је један руски заробљеник, који је већ отишао из Боке Которске, дочуо од једног господина у Херцеговоме, којег је препознао као бившег студента, да су сада прилике у Русији боље и да ће болшевичка револуција до најдаље двије до три седмице овдје букнути. Тај радник сумња да се овдје још неколико болшевичких агената налазе, који као горе наведени студент добро хрватски говоре и тако се са пропагандом невидљиво баве. Доставља Вам се на знање и равнање. Уједно сам обавијестио Политичко изложеноство у Ерцеговом и Окружно заповједништво у Котору.“⁷

ДАК — ССК У 78/19.

ДАК — Општина Котор (ОК), година 1919, бр. 591.

⁷ ДАК — Политичко изложеноство Будва (ПИБ), година 1919, пов. бр. 19а.

Распис је „Изложени политички повјереник“ у Будви 8 априла доставио свим „оружничким постајама“ своје надлежности.

У ово вријеме и Покрајинска влада у Сплиту наређује да се на територији Боке трага за болшевичким агентима: Савом Ласићем и његовом женом Лидом, Иваном Сикошем, Јљубом Церићем, Лазаром Манојловићем и Лазаром Брадимовићем (ова два посљедња из Новог Сада), Јованом Ђукићем из Новог Гаја и неким Мојином.⁸

Без обзира на будност полициских и војних власти, нове идеје су се по цијелој Боки нагло шириле, захвативши не само градско већ и сељачко становништво. Од свих сеоских општина у Боки Которској најреволуционарније је била расположена Паштровска општина, у којој су носиоци комунистичких идеја били повратници из Првог свјетског рата, а нарочито Саво Вуковић, Иво Суђић и Павле Срзентић, који су са другим комунистима одржавали везу са Јованом Томашевићем и которским комунистима.⁹

Комунистичка пропаганда у Петровачкој општини имала је великог успјеха захваљујући активности и умјешности појединих комуниста и великом разочарању које је изазвао новостворени режим, а које рјечито карактерише изјава Рада Вуковића и Луке Мајнића, учесника Солунског фронта: „Кад смо дошли у Петровац, дочекали су нас жандарми и дошло је до крвопролића, а ми смо сматрали да смо се борили за слободу, а не за крвопролиће“.¹⁰ Комунистима у Петровцу, с обзиром на опште расположење, није било тешко ући у општинску управу, која ће касније, септембра 1920 године, бити у њиховим рукама.¹¹

На основу преосталих писаних докумената немогућно је илустровати у пуној мјери рад Странке у Котору и Боки. Из општинских, полициских и судских архива сачувало се до данас само мало списа. Уосталом, да су и сви списи ових архива сачувани, они не би били довољни да се дâ један исцрпан преглед активности бокелских комуниста, јер би се у управним и судским списима могли наћи подаци само о оним дјелатностима комуниста за које су бивше власти сазнавале. Али малобројни сачувани документи ипак пружају врло драгоцене податке. Један од таквих је предмет списка Среског суда у Котору који се односе на процес против Адолфа Мука и Алојза Долежела, зачет тужбом Среског поглаварства у Котору 20 јула 1919 године, адресован Државном одвјетништву у Котору.¹² Овој тужби је приложен шапирографисани летак, који дословце гласи:

⁸ ДАК — ПИБ, година 1919, пов. бр. 20.

⁹ Нико С. Мартиновић, *Из борбе за* 1949, стр. 37.

¹⁰ Исто, стр. 36 и 37.

¹¹ Исто, 41.

¹² ДАК — ССК У 227/19—1.

„СОЦ. РАД. ПАРТ. ЈУГОСЛ. (КОМУНИСТА) — ЦЕНТ. РАД. СИНД.
ВИЈЕЋЕ ПОДРУЖНИЦА КОТОР

Радници и земљорадници!

Другови и другарице!

Подигнимо и ми данас наш глас протеста против гушења Социјалистичких совјетских република у Русији и Мађарској по интернационалној контрареволуционарној буржоазији, против мира који је склопљен у Версају на уштрб начела праведности, који никако не гарантује трајни мир међу народима, против наметнутој нам ратној контрибуцији од 6 и по милијарди круна, које не можемо и нећемо да платимо.

Радници и другови!

Сви без разлике пола у 11 с. у Социјалистички раднички дом на
Протесну скупштину

Реферират ће друг Адолф Мук.

Другови и данас бојкотујте алкохол.

Да живи солидарност међународног пролетаријата.

Котор, 20 јула 1919

ИЗВРШНИ ОДБОР СРПЈ (К) и ЦРСВ¹³

Тужбу Среског начелства Државно одвјетништво је 6 августа 1919 спровело Среском суду у Котору с попутним актом: „Питајућ проти А. Долежалу и Адолфу Муку за прекршај по параграфу 17 Закона о штампи и по параграфу 2 (19) Закона о сакупљању 15/11 1867 бр. 135 Д(ржавних) З(акона) Л(ист)“.¹⁴

Срески суд је заказао у вези са предњом тужбом „главну јавну расправу“ за 30 август 1919. У међувремену је Суд затражио од Државног одвјетништва обавјештење о ранијим казнама Мука и Долежела. Одговор је гласио: „Нијесу убиљезени у казненом регистру“.¹⁵ Дана 8 августа Суд је упутио Општини которској „Замолницу о гласу и имовинским приликама у погледу А. Долежала и Адолфа Мука“. Општина је 20 августа одговорила: „... до данас у погледу понашања унутра назначене двојице нема (се) ништа зла казати, изим што се нешто живље истичу као вође мјесних социјалиста, а имовинске су им прилике сиромашне“.¹⁶

Расправа је почела 30 августа, али тог дана није завршена, већ је одржан први претрес. У записнику са овог претреса, поред генералија и других личних података, налази се сљедеће:

¹³ ДАК — ССК У 227/19—3.

¹⁴ Заграде су моје. ДАК. — ССК У 227/19—1.

¹⁵ ДАК — ССК У 227/19—6 и 7.

¹⁶ ДАК — ССК У 227/19—5.

„Ад 1) Истина је да смо без пријаве у смислу Закона о штампи тискали огласе приложене пријави, односно сазвали смо скупштину без да смо у прописаном року исту пријавили, односно добили дозволу од мјесне политичке власти. Друг Долежал не носи никакве одговорности већ ја јер сам ја претсједник Извршног политичког одбора Социјалистичке радничке задруге Југославије (Комуниста), а Долежал је само члан и претсједник струковног одбора организације. Нијесмо пријавили зато јер сам ја био брзојавио осам дана прије тога, наиме 15. 7. 19, Покрајинском одбору наше Партије у Сплиту тражећи потребите упуте гледе генералне обуставе посла гледе 20—21. 7. 19, али нам је брзојав био од цензуре заплијењен и износ новца повраћен неколико дана касније.

На 19 увечер истог мјесеца читао сам у Гласу Слободе нашег сарајевског органа да је заказан митинг за 20 истог мјесеца и зато нијесмо имали времена да пријавимо односној власти тискање летака и сазивање митинга, већ смо у ноћи између 19—20 јула шапирографирали приложене огласе који су били само препис осталих огласа у земљи који су прошли другоодје (!) цензуру и изашли у дневним листама организације.

Предлажем на властиту обрану да буде Поглаварство саслушано да ли је наш брзојав био уистину... заплијењен.

Ад 2) Ја га не улазим апсолутно ништа у овој ствари; ја сам претсједник струковног одбора а Адолф Мук је претсједник политичког одбора и он узимље цијелу одговорност (за) сазив скупштине, односно тисак и распарчавање летака огласа“.¹⁷

Оптужени је предложио да се расправа одгоди док се не добије обавјештење од Поглаварства у погледу заплијењеног брзојава. Јавни тужилац се није противио, па је расправа одгођена за дан 16 IX 1919.

Трећег септембра Суд тражи од Среског поглаварства да му одговори „да ли је истина да је тамошња цензура заплијенила један брзојав послат од овдашњих комуниста онима у Сплиту, у којему су ови овдје питали упуте како се имају држати пригодном проглашења свеопћег штрајка који је имао да букне на 21. 7. 19.“¹⁸

На овај допис Поглаварство је одговорило 5 септембра „да је цензура уистини заплијенила“ брзојав сљедеће садржине: „Јавите гледе обуставе рада на 21 јула. Оволико на знање“.¹⁹

Заказаног дана, 16 септембра, настављена је расправа и истог дана је донесена пресуда да се Адолф Мук казни „на 100 (сто) круна глобе замјенљиве у случају неутјеривости у 10 (десет) дана затвора, те на исплату парничких и евентуалних тро-

¹⁷ ДАК — ССК У 227/19—8.

¹⁸ ДАК — ССК У 227/19—9.

¹⁹ ДАК — ССК У 227/19—10.

шкова у смислу и границама закона“, а Алојз Долежал је „ријешен оптужбе“.²⁰

Сличан случај је био и с радницима комунистима у Тивту, што је такође било предмет расправе пред Среским судом у Котору 21 октра и 12 децембра 1919 године.

У Тивту је, наиме, био врло подесан терен за развијање једне јаче комунистичке дјелатности. Захваљујући доста бројном радништву запосленом у Поморском арсеналу, као и чињеници да је међу тим радништвом било људи из разних крајева, који су се већ раније, изван Боке Которске, упознали са радничким покретом, а вјероватно у њему и учествовали, — и сада се повезали са которским вођама овог покрета, — у Тивту је одмах послједице слома Аустро-Угарске основана Синдикална подружница. Према подацима које ми је љубазно уступио Аугустин Мариновић, прво руководство ове Синдикалне подружнице било је сљедеће: претсједник — Фабијан Фрањо, металски радник из Осијека, потпретсједник — Медак Никола, столарски радник из Метковића, секретар Мариновић Аугустин, столарски радник из Доњег Столива (Бока Которска) и благајник Паштровићио Ђино, варилац из Пуле.

Када је у јануару 1919 године била одржана у Сплиту политичко-партиска конференција за присаједињење покрајинске партиске организације осталим са сједиштем у Београду, на њој је била заступљена и политичка организација радника из Тивта.²¹

Приликом годишњице палим морнарима усљед познате побуне која се десила почетком фебруара 1918 године, а о којој је већ прилично писано, 11 фебруара 1919 на комеморацији у Шкаљарима учествује читав радни колектив Поморског арсенала у Тивту са својом радничком музиком и заставама; том приликом је одржано више комеморативних говора и на гроб стријељаних морнара положени су вијенци.²²

У Тивту је 1919 године одржана импозантна првомајска радничка манифестација. Поворка се кретала од Калимана до Опатова — Ластва, у поласку доњим, а у повратку горњим путем, уз појачану стражу жандармерије и војске. У тој поворци је ношен црвени барјак и било је пригодних поклика.²³

Као и у Котору, тако је и у Тивту постојао Раднички дом; у почетку у једној приземној просторији у Калиману, изгледа власништву неког Вукасовића, а затим у једној соби у кући тиватског трговца Турка. Синдикална подружница је имала и своју канцеларију на Сељанову; ни ова просторија није била подесна.

²⁰ ДАК — ССК У 227/19—13 и 14.

²¹ На основу података које ми је пружио Аугустин Мариновић, сада пензионер, настањен у Столиву.

²² Исто.

²³ Исто.

Дана 3 октобра 1919 жандармериска станица у Тивту поднијела је сљедећу тужбу Државном одвјетништву у Котору:

„Дне 2 октобра 1919 у 4 сата поподне састали су се у приватној кући Јоза Турка покојног Јоза у Тивту у сврху збора, те држали говор у реченој кући без дозволе сљедећи социјалисти, и то: 1) Фабијан Фрањо из Вировитице, претсједник социјалиста, 2) Мариновић Густав, из Столива, потпретсједник, 3) Рићановић Шпиро из Мула, Котор, благајник социјалиста, 4) Красан Вјеко-слав из Пераста, благајник социјалиста (!), 5) Петковић Анте из Ластве повјереник социјалистичких радника, 6) Медак Никола из Метковића и 7) Адолф Мук из Котора. . . Коли Мук, толи сви остали били су у име закона од оружника Ивана Јовића опоменути да се разиђу, нашто се је између њих чуо глас: „Затворите јим врата у образ, (тко је био не сјећам се у маси), ми не требамо дозволе, нека нас туже, односно тужите нас“. Потписани, видећи да би дошло до употребе оружја, предвиђао је слабе посљедице, тим више што у истому стану гдје је држан говор с једне и друге стране станују приватне особе, а у собу није се могло доћ већ ходником између приватне станова и то на једна врата, а у соби није било простора нити за један корак јер је у истој било поприлици 70—90 чланова социјалиста изван оних што су у првом ставку наведени.

Потписани је за већу сигурност затражио телефонично помоћ од команданта мјеста у Тивту, нашто је кроз кратко вријеме дошао један поручник са 30 момака, те преузео заповјед и ухапсио све у првом ставку наведене особе изван Адолфа Мука јер је исти на бициклети у Котор побјегао. Ухапшеници били су преведени код Команде мјеста у Тивту, те након 1 сат, поклен су били испитани од команданта мјеста, одпуштени.“²⁴

Среско поглаварство у Котору, које је добило исту пријаву. 8 октобра спроводи пријаву Државном одвјетништву са напоменом да „Котарско поглаварство није за дотични састанак ништа знало нити је за то дало икакву дозволу“, а да „речена подружница није никада била одобрена нити од Поглаварства нити од Покрајинске владе, нити је иста поднијела на одобрење какове статуте“.²⁵

Већ 5 октобра Државно одвјетништво је спровело горњу пријаву Среском суду да би се повео поступак.²⁶

Суд је заказао расправу за 21 октобар. Дана 10 октобра затражио је од одговарајућих општина извјештаје о владању и имовинском стању оптужених, а од Државног одвјетништва извјештаје о ранијим казнама. Одговори општина су гласили: „добро владање а слабо економско стање“ за Мариновић Густава, Риђа-

²⁴ ДАК — ССК У 314/19—1.

²⁵ Прилог горњем.

²⁶ ДАК — ССК У 314/19—1.

новић Шпира, Красан Вјекослава, Адолфа Мука; „доброг владана и у приличном економском стању“ за Петковић Анта; за Фабијана Фрања и Медака Николу Тиватска општина је одговорила: „Не може се тачно изразити о гласу јер исти од мало времена овди бораве. Стално је да овди ништа свога не посједују, имаду ли шта у њиховом родном мјесту, то није познато“.²⁷

Дана 21 октобра почела је расправа пред Среским судом у Котору. У записник су најприје унесене генералије за свих седам опгужених, па се затим наводи:

„ад 1—7) Нијече да би тужене пригоде били одржали какав састанак, већ да је то био један обични договор Управе у сврху подношења једног меморандума заповједништву Арсенала у сврху побољшања њихових економских прилика услијед поскупљења живежа у истом Арсеналу, и да је осим Управе присуствовало још неколико организованих радника, тако да их је свега било на броју 41, док таквих радника има само у Тивту 300. То да није била никаква јавна скупштина у смислу закона, нити да је итко могао ту да присуствује осим њих и њихових присташа, који се случајно ту нађоше као по обичају јер у овом локалу имају библиотеку и ту њихови други даномице похађају да читају. Говор да нијесе никакав држали, већ једино да је друг Мук читао један чланак из социјалистичког гласила „Глас Слободе“ из Сарајева, управљен југословенском пролетаријату. Тај чланак да није био заплијењен од власти, а у њему је говора о подигнућу властите штампарије у Београду. Навађају да их је на тај договор понуковао (!) замјеник команданта Арсенала капетан Маријашевић у сврху да предусретне штрајк који је онда пријетио а и пријети дананас, а то с разлога што би штрајк био донио велике штете за Југославију а користи за Французе који ту згоду чекају како да Арсенал себи присвоје. Тај савјет да је речени капетан Маријашевић дао повјереницима њихове социјалистичке странке, упутивши их на састанак поменутог меморандума. Капетан Маријашевић налази се и данас у Тивту на лађи „Кајзер Макс“. Питају стога да овај свједок буде преслушан на ту околност. Ј. Т. не противи се, а са своје стране предлаже да буду саслушана сва лица споменута у пријави и да се затраже обавијести од Команде мјеста у Тивту односно случаја“.²⁸

Уз овај записник налази се, као прилог, један апел југословенском пролетаријату. То је чланак из „Гласа слободе“ који се помиње у записнику и за који се каже да га је Адолф Мук читао на састанку; по врло сигурним траговима види се да је овај апел био негдје налијељен. Он гласи:

²⁷ ДАК — ССК У 314/19—3, 4, 5, 15, 16, 17 и 18.

²⁸ ДАК — ССК У 314/19—13 и 14.

„ЈУГОСЛОВЕНСКОМ ПРОЛЕТАРИЈАТУ!

Борба коју данас неумитно води Уједињена социјалистичка радничка партија Југославије (Комунисти) у чврстој заједници са радничким синдикалним организацијама Југославије захтијева од свих југословенских социјалиста највеће моралне и материјалне жртве да би се могао створити јак раднички социјалистички покрет, који ће бити кадар да с поуздањем дочека и крајњу борбу између пролетаријата и буржоазије и да у тој борби побједи. Велике материјалне, новчане, жртве су данас потребније више него икада до сада и ради тога што нас је рат за ово неколико година сасвим осиромашео, што према нама стоји удружена буржоазија са својим огромним новчаним средствима, која баца на агитацију, на штампу која има за задатак да се бори против нас.

Није потребно да наглашавамо од колике је важности за пролетаријат радничка социјалистичка штампа: новине, брошуре, часописи и књиге — оно чега ми данас немамо у довољној мјери. Ми немамо могућности да у сваки раднички кутак дотуримо наше новине, да штампамо нове брошуре и књиге, да обавјештавамо пролетаријат о свим питањима која се тичу његова живота: јер немамо новаца, јер немамо своје штампарије, јер не можемо да издајемо своје књиге.

Питање наше штампарије данас је постало једно од најважнијих питања за нас. Она треба својим радом на најширој основици, омогућавајући штампање наших листова, часописа, брошура и књига, да развије онај револуционарни социјалистички дух који је задахнуо Конгрес уједињења од 20 априла ове године и да помогне остварењу оног историског дјела, започетог тога дана, уједињењу цјелокупног југословенског пролетаријата.

Пређашња управа Српске социјалистичке партије, руковођена истим побудама, била је предузела кораке да приведе у дјело идеју о штампарији и издавачком социјалистичком југословенском друштву Туцовић. Она је била отпочела и упис акција Друштва Туцовић, позивајући на упис искључиво југословенске раднике и социјалисте који би својим акцијама — без интереса — имали да створе штампарију и издавачницу. Међутим, једно што би нам законске формалности одужиле тај посао и, друго, многи примјери из других социјалистичких и радничких покрета о начину прикупљања новчаних средстава одлучили су нас да учинимо:

Апел за прикупљање прилога за југословенску радничку социјалистичку штампарију и издавачко друштво „Туцовић“

Другови и другарице!

Овај начин прибављања средстава прилозима јесте општа жеља цјелокупног југословенског пролетаријата. Са свих страна

другови нам указују на сјајне примјере пожртвовања радника за своје дјело, за своју штампу, за своју борбу. Руски радници у Петрограду дали су само за један дан за покретање свога листа Правде 800.000 рубаља. Талијански другови, када им је шовинистичка руља разорила штампарију Аванти-а, прикупили су за свој лист и штампарију за један дан милион лира. „Зашто да не можемо ми југословенски пролетери учинити то исто?“ — питају се многи наши другови са свих страна.

И ми смо увјерени да је југословенски пролетаријат у стању да створи своју штампарију, своје издавачко друштво, прошири и украси свој Раднички дом, да неће жалити новчаних жртава за своју борбу. То је његова дужност, он ће је испунити.

Стога се обраћамо свима вама широм Југославије, другови и другарице, да приложите што прије и што више за Југословенску радничку социјалистичку штампарију и Издавачко друштво „Туцовић“ „Туцовић“ (!) је симбол непомирљиве класне борбе пролетаријата. У томе знаку је живио, напредовао и побјеђивао југословенски социјалистички раднички покрет. У томе знаку ће однијети и крајну побједу над капитализмом и дати свој удио у ослобођењу цијелога човјечанства.

Ми овај апел упућујемо исто тако свима југословенским радницима и социјалистима ван Југославије, а нарочито онима у Америци. Њихова помоћ треба да омогући што брже остварење нашег крајњег циља, и да они, по повратку у Југославију, ступе на слободно земљиште социјалистичке Југославије.

Али због даље неиздржљивости страховите тешкоће и баналне скупости штампања и издавања наших листова, часописа, брошура и књига, а с друге стране због пријеке потребе што скоријег покретања нашег централног органа и часописа и што скоријег и у што већем броју штампања и издавања наших најразноврснијих и најновијих брошура и књига, без којих се више не може живјети, и у намјери да се за што краће времена што више новаца прикупи поред добровољних прилога, извршни одбори Централног синдикалног и Партиског вијећа Социјалистичке радничке партије Југославије (Комуниста) донијели су одлуку на својој заједничкој сједници од 2 септембра ове године да се у недјељу, 28 септембра, у свима мјестима Југославије у којима постоје наше организације приреде концерти и забаве у корист социјалистичке радничке штампарije и Издавачког друштва „Туцовић“

Будући свијесни преке потребе што скорије набавке ове наше југословенске радничке социјалистичке штампарije и заснивања Издавачког друштва Туцовић, и, рачунајући на високо развијену социјалистичку свијест југословенског пролетаријата о значају социјалистичке штампе, извршни одбори Централног синдикалног и Партијског вијећа Социјалистичке радничке пар-

тије Југославије (комуниста) са највећим правом надају се у што пунији и свесрднији одзив цјелокупног југословенског пролетаријата, окупљеног под нашом црвеном револуционарном заставом.

Умољавају се сви покрајински извршни одбори наше Партије и све наше организације: да што прије отпочну са прикупљањем добровољних прилога и са агитацијом и припрема(ма) за нашу прву пролетерску југословенску Црвену недјељу, која ће нам донијети нашу југословенску социјалистичку штампарiju и Издавачко предузеће „Туцовић“.

Све прикупљене прилоге свака организација одмах шаље свом покрајинском извршном одбору наше Партије; овако скупљене прилоге покрајински извршни одбори шаљу на адресу: Извршном одбору Централног партијског вијећа Социјалистичке радничке партије Југославије (комуниста) Београд, Социјалистички народни дом.

Због неимања времена и техничких немогућности централне инстанце нису могле да израде формуларе спискова који би се послали свима нашим организацијама, и у које би се уписивала имена приложника, због тога се ставља свакој организацији да она то сама уради. Све спискове прилагача слати заједно са новцем ради израде споменице о оснивању југословенске радничке социјалистичке штампарije и Издавачког друштва „Туцовић“.

На посао, другови и другарице, са узвиком:

Живјела социјалистичка штампа!

Живјела ослободилачка пролетерска класна борба до коначне побједе!

ИЗВРШНИ ОДБОРИ ЦЕНТРАЛНОГ СИНДИКАЛНОГ
И ПАРТИЈСКОГ ВИЈЕЋА СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ
РАДНИЧКЕ ПАРТИЈЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
(КОМУНИСТА)²⁹

Да се вратимо на већ зачети судски поступак. Дана 24 октобра Суд се обраћа Команди мјеста у Тивту са захтјевом да га обавијести „како се је развио инцидент са скупштином комуниста у Тивту дне 2 октобра 1919, због чега су њихови вође били тужени овом Суду“³⁰

Заказаног дана, 11 XI, расправа се наставила. Према закључку донесеном првог дана претреса, на овом другом претресу почело се саслушањем свједока. Први по реду био је Емил Александров Маријашевић, капетан I разреда код Поморског арсенала у Тивту, који је изјавио: „Не сјећам се точно дана, али сјећам се добро да су к мени дошли повјереници радничког одбора Арсенала у Тивту и потужили се ради ниске наднице, стављајући у изглед да, ако им се не повиси надница, да ће обуставити радњу. Ја сам их одвраћао од беспослице и упутио их да саставе једну

²⁹ Прилог горњем.

³⁰ ДАК — ССК У 314/19—14.

молбу на заповједништво бродовља и да ће им се по свој прилици надница повисити. Заповједништво бродовља брзојавило је Министарству у Београду, те је дошао одговор да се радницима повиси надница. О самом митингу мени није ништа познато било“.³¹

Други свједок, Иван Јовић, дао је исказ као у пријави од 3 октобра.

Свједок Анте Угрин је изјавио: „Тужене пригоде отишао сам са жандаром Иваном Јовићем у кућу у којој су социјалисти онога дана држали један састанак. Покуцали смо на врата, и кад су нам отворили, позвали смо онога који им је управо држао говор, и казали смо му да је састанак забрањен, јер није пријављен власти, на што је он одговорио да Поглаварство знаде да је он у Тивту, а међутим је неко изнутра добао: „Затворите им врата у лице“. Нато смо питали помоћи од војништва и исто дошло, те вође одвели на Команду мјеста“.

Свједок Јосип Турк каже: „Радници Арсенала у Тивту унајмили су у мене једну дворану у којој се састају и имају своју читаоницу. Они имају сепаратан улаз и ја не знам кад они улазе у ту дворану. Ја нијесам знао да су они туженог дана имали састанак у тој дворани, нити ја идем њима наруку. Ја не припадам њиховој организацији“.³²

Послије саслушања свједока, странке, тј. јавна тужба и Густав Мариновић, за себе и све остале оптуженике који су га опумоћили и нијесу присуствовали овом претресу, одричу се преслушања свједока Јованке Чакић.³³

Из записника овог претреса сазнајемо да није стигло затражено обавјештење од Команде мјеста у Тивту. Због тога је на предлог јавне тужбе Суд прогласио закључак којим одгађа расправу за дан 2 децембра 1919.

Сјутрадан по овом претресу Суд поново тражи од Команде мјеста у Тивту поменуто обавјештење, „јер је исто свакако потребито за ријешење кривичне парнице. Ради тог дописа била је одгођена расправа која је била за јучер уречена“.³⁴

Трећи претрес, како је било и утврђено, одржан је 2 децембра. Густав Мариновић уиме своје и као пуномоћник свих осталих оптуженика дао је одбрану као и на ранијим расправама. Послије ове одбране Суд изјављује да није стигло поново затражено обавјештење од Команде мјеста у Тивту, нашто се орган јавне тужбе одриче даљег тражења обавјештења.³⁵

На крају суд доноси пресуду да су оптужени „ријешени оптужбе“ због помањкања „тврђих доказа“.³⁶

³¹ ДАК — ССК У 314/19—19.

³² ДАК — ССК У 314/19—19 и 20.

³³ ДАК — ССК У 314/19—20.

³⁴ Исто.

³⁵ ДАК — ССК У 314/19—21.

³⁶ ДАК — ССК У 314/19—22.

У Радничком дому у Котору у ово вријеме политички и културно-умјетнички рад био је врло активан. Поред одржавања политичких предавања и индивидуалног коришћења политичке и друге литературе из домске библиотеке, у Дому се одржавају и друштвене приредбе. Из једног акта Среског начелства, којим се одобрава одржавање забаве у Радничком дому, види се да је једна таква забава одржана 10 августа 1919. Ове приредбе у Дому су свакако посјећивали и симпатизери радника.³⁷

Али, активност которских радника у ово вријеме није се само ограничавала на властито политичко и културно уздизање и пропагандно дјеловање преко приредаба, већ је прелазила и у јавно негодовање према постојећем режиму, тако да је Поглаварство 20 августа издало „објаву о јавном реду, изазвану поновним изгредима у овом граду“.³⁸

Почетком децембра 1919 године почео је пред Среским судом у Котору процес против ових комуниста: Матковић Ђура Матова, столара из Котора, Долежал Алојза, Матковић Антуна, обућара, Брајић Трипа, конобара, и Жилко Ивана, земљорадника. Пошто нијесмо успјели да пронађемо одговарајуће списе, не знамо шта је био мотив процеса, а да се он водио доказ је чињеница да је 10 децембра Општина на тражење Суда издала уобичајена увјерења о владању свих горенаведених.³⁹

У ово вријеме има и штрајкова. Тако на примјер месари, незадовољни максимирањем цијена, нијесу клали ни продавали месо 5 јула 1920 године.⁴⁰ И чиновништво, дијелом незадовољно својим статусом, а дијелом, сигурно, захваћено и противрежимском агитацијом радничке партије, прибјегава штрајку. Тако напр. чиновници Которске општине октобра мјесеца ступају у штрајк. Тада је Покрајинска влада у Сплиту позвала депешом ове чиновнике да мирно сачекају рјешење питања о повећању припадљености, и нарочито је препоручила да не прибјегавају штрајку. На ову интервенцију Покрајинске владе Општина је одговорила да чиновници неће да ступе на посао прије дефинитивног одговора.⁴¹

Которским властима је нарочито сметала и активност у Радничком дому, који је сада, поред већ раније формиране позоришне секције, музичке секције и библиотеке, која је стално расла и која је добављала радничке новине из Београда, Загреба, Сплита, Бањалуке и Јубљане, имао и секцију за дјецу. Секцију је организовао и њоме руководио радник Петар Макин. Ова секција је приређивала сваке недјеље забаве за дјецу. Сваке суботе и не-

³⁷ ДАК — ОК, година 1919, бр. 1380.

³⁸ ДАК — ОК, година 1919, бр. 1456.

³⁹ ДАК — ОК, година 1919, бр. 2589 и 2593.

⁴⁰ ДАК — ОК, година 1920, бр. 1608.

ДАК — ОК, година 1920, бр. 2366.

дјеље у Дому су се одржавале забаве, предавања, концерти, претставе и сл. Дом је стално имао веома велики број посјетилаца, а с друге стране стара радничка удружења „Српска радничка задруга“ и хрватско радничко друштво „Напредак“ сваким даном су имала све мање посјетилаца. Због свега тога власти су само чекале прилику да онемогуће постојање и рад Дома. Зато је врло вјероватно да су те власти и потстакле неке омладинце из другог табора да изврше напад на Дом септембра мјесеца 1920, приликом доласка грофа Бобринског у Котор. Бобринском и његовој пратњи је од стране власти и буржоаских кругова био приређен дочек. Чим су се Бобрински и његова пратња искрцали са брода, неколико комуниста је кликнуло: „Да живи Лењин“ Бобрински се послјије ријечи „Да живи“ дубоко поклонио, али кад је послјије мале паузе чуо: „Лењин“, запрепастио се и стао. Овај „изгред“ комуниста био је повод за већ дуго намјеравани напад на Раднички дом. Неколико националистичких омладинаца било је брзо организовано и одмах се упутило у правцу Дома и зачас у њ продрло полупавши све што се тамо нашло. Радници нијесу могли бранити Дом јер су у то вријеме били на послу. По демолирању Радничког дома националистички омладинци су на Тргу оружја запалили црвену заставу коју су били узели из Дома.

Озлојеђени которски радници су убрзо успјели да оспособе демолирани Дом; они су из својих кућа доносили понеки комад намјештаја и за неколико дана Дом је опет био уређен као и раније. Отада су Дом стално чували радници који су наизмјенично стражарили, а имали су и нешто оружја за одбрану.

Организатори напада на Дом нијесу ништа постигли. Штавише, неки од учесника у демолирању Дома постали су ускоро његови чланови и ступали у штрајкове. Националистички кругови нијесу успјели да радништво окупе у своја друштва, која су и даље остала без радника. (Ове податке нам је дао Антун Матковић, тада секретар Мјесног комитета Партије.)

Акције которских радника нијесу остале без одјека ни на оближња которска села. О томе убједљиво и занимљиво говори мотивација оставке од 5 октобра 1920 ораховачког главара Андрије Гопчевића: „У простом свијету задале су неке идеје слободе, те ни старије власти ни закони немају вредност а камоли један сески главар“.⁴²

Због великог растурања комунистичке литературе и другог пропагандног материјала, Среско поглаварство у Котору већ сада, дакле прије доношења Обзнане, почиње са преметачинама по приватним становима которских комуниста. Ево како о једној таквој преметачини жандармериска станица у Котору извјештава Државно тужиоштво: „Дне 18 октобра 1920 год. око 9 сати јутром била је по налогу Котарског поглаварства обављена кућна пре-

⁴² ДАК — ОК, година 1920, бр. 2235.

метачина гледе растуривања брошура код Артура Мука⁴³ из Котора. Обхођа састојећа од жандарма Стјепана Станичић, Андрије Генераловић, Николе Поповић и замјеника комесара полиције Бућина, у присутности општинског редара Ника Ђурашевића, је обавила преметачину и пронашла разноврсне брошуре и дописе као и један војнички револвер „репетир пистола“, која је била заплијењена са другим предметима и предата Котарском поглаварству“.⁴⁴

Наредног дана је Државно одвјетништво спровело ову пријаву Среском суду, тражећи против Артура Мука прогон због прекршаја по параграфу 32 Казненог поступка. У вези с тим случајем судска расправа је почела 14 децембра, али је одгођена послије одбране оптуженог који је истакао да је заплијењени револвер својина његовог брата Адолфа, који код њега држи једну собу у најам, нашто је државни одвјетник поднио оптужбу и против њега.⁴⁵

На другом претресу оптужени Адолф Мук је признао да је револвер који је нађен код његовог брата његова својина, а да га је задржао по свом повратку из војске.⁴⁶ Послије овог признања државни одвјетник „устеже тужбу против оптуженика Артура Мука, а пита упорабу закона против оптуженог Адолфа“. Нато суд доноси пресуду којом Адолфа Мука кажњава новчаном казном у износу од 20 круна и на губитак заплијењеног пиштоља.⁴⁷

Међу пронађеним документима који се односе на историју радничког покрета нијесмо наишли на такве који би нам говорили о дјеловању которских комуниста у предизборној кампањи у вези са изборима за Уставотворну скупштину од 28 новембра 1920 године. Према подацима које нам је дао Антун Матковић, предизборна пропаганда комуниста била је врло јака, На једном предизборном збору у Котору било је ухапшено преко двадесет комуниста. По тврђењу Матковића, и послије избора је било ухапшено више комуниста, од којих су четворица били осуђени.

Према сачуваним документима види се да је у 1920 години, послије Котора, најактивнија комунистичка дјелатност у Боки Которској била на територији „Изложеног политичког повјерењаштва“ у Будви, и то нарочито у Паштровићима.

Војне и цивилне власти најприје су откриле комунистичку дјелатност у Петровцу, па су преко мајора Блажа Ђукановића,

⁴³ Рођени брат Адолфа.

⁴⁴ ДАК — ССК У 428/20—1.

⁴⁵ ДАК — ССК У 428/20—4.

⁴⁶ Адолф Мук, као члан ЦК КПЈ, био је задужен да организује пребацивање бродом једне групе добровољаца у Шпанију. Ствар је била слабо организована и полиција је онемогућила одлазак ових добровољаца. Овом приликом је ухапшен и Мук, који је у полицији одао све и тако починио издају према Партији, због чега је био искључен из Партије. Стријељан од стране окупатора 1942 године.

⁴⁷ ДАК — ССК У 428/20—7.

тада команданта мјеста у Будви, 23 фебруара 1920 године наређиле да Општина петровачка најхитније извјести „да ли се међу становништвом налази бољшевичких елемената и лица која су опћила или ма показала наклоност према бандитима раскраља Николе. Да ли су општинари покушали и хтјели да одузму црквена добра. . .“.⁴⁸ Према изјавама неких живих учесника Петровачке општине из 1920 и 1921, тада је заиста било говора о диоби црквених добара, али до диобе није дошло.⁴⁹

На појачање будности према комунистичкој дјелатности на територији Среског поглаварства у Котору утицао је распис Покрајинске владе у Сплиту бр. 729 од 23 фебруара 1920, који гласи: „Антидржавна акција бољшевика у нашој земљи постаје све безобзирнија, јача и озбиљнија. Имамо података да ову акцију потпомажу са стране непријатељи нашега народа, који налазе свој интерес у томе да се прилике у нашој држави не сређују. Бољшевичку акцију потпомажу и сви они елементи у земљи који из разних разлога не воле нов ред ствари, установљен нашим народним уједињењем. Уз све то бољшевици рачунају у своје раду и на расположење масе коју притискује тежак живот као последица рата, који је нарочито тежак и мучан био за наш народ.“

Потстрека за што живљи и енергичнији рад против државе бољшевици, свакако, налазе у факту да се од стране органа власти и не обраћа довољно пажње на њихов рад, и да органи власти не подузимају против њих ништа чак ни онда кад они, радећи за своје антидржавне идеје, бољшевици, а у првом реду њихови агитатори, на разне начине, на које они то и чине, врше разна кривична дјела док полициске власти, које имају дужност бранити и штитити правни поредак у држави, у највише махова остају према томе или сасвим равнодушни, или не показују довољно енергије у раду, које им закон у овим случајевима ставља у дужност. Бољшевици врло често путем штампе, на својим зборовима и скуповима, па и у другим приликама вређају и клеветају његово величанство краља, чланове краљевског дома, краљевску владу, поједине њезине чланове, народно претставништво, поједине државне институције, претставнике државних власти; позивају народ на непослушност и непокорност према властима и законима, потичу на класну борбу итд., а полициске власти то све толерирају, не чинећи најчешће употребу од права које је у овим случајевима и дужност, да ово сматрају као повод за вођење кривичне истраге, кад су оне надлежне за то или за достављање ради вођења истраге оним властима које су надлежне за ислеђење. Тако више не сме бити. Закон се и у овим случајевима, као и у свим другим, има нештедимице вршити, примјењујући стрикт-

⁴⁸ Нико С. Мартиновић, н. дј.,

⁴⁹ Исто, стр. 42.

но одредбе из Казненог закона и Закона о штампи и Закона о зборовима и свих других односких закона о које се огреше. Ради тога треба одмах издати наређења да се од сада за све случајеве кад се од стране болшевика, као уосталом и од свих других лица, буду чинила кривична дела, подузимају најенергичније и најхитније кривичне истраге и даљни поступак по закону, а кад нису надлежне за вођење кривичне истраге, да такве случајеве са свима подацима одмах достављају властима надлежнима за вођење кривичне истраге, а у препису поглаварству. Присталице ове пропаганде који су страни поданици одмах протеривати из земље. Уз то што пре ми доставити листак свих важнијих болшевика који су у томе подручју. У списак треба унети ове податке: 1) име и презиме дотичног, 2) занимање, 3) мјесто становања, 4) народност. Обраћати највећу пажњу на рад и кретање болшевичких агитатора и болшевика уопште; сваких петнаест дана има се слати извјештај о раду болшевика у тамошњем подручју. У ове извјештаје уносити шта је све учињено у случајевима кад се констатовала повреда законских прописа од стране болшевика. Ови петнаестодневни извјештаји не искључују дужност да ми се слушајеви о којима треба да будем обавештен што пре, најхитније телеграмима достављају. Напомињем да ћу против лабавости и немарљивости органа у овим случајевима предузимати најстрожије мере⁵⁰.

Среско поглаварство, достављајући овај распис Политичком изложенству у Будви, нарочито препоручује овом предузимање свих потребних мјера ради удоваљавања захтјевима расписа, са изричитим наређењем да се њему, Поглаварству, брзојавно или експрес достављају петнаестодневни извјештаји, тако да они стижу 13 и 29 сваког мјесеца.⁵¹

Политичко изложенство је одмах по пријему горњег расписа и акта наредило свим жандармериским станицама на свом подручју сљедеће: „Извијестите одмах да ли у подручју те станице има болшевичке пропаганде и ако је има нека особно дође у овај уред вођа станице за подношење извјештаја“.⁵²

Повјереник Политичког изложенства је 10 марта у вези са горњим расписом поднио свој први извјештај: „У овом подручју живе готово искључиво сељаци до којих није допрла болшевичка пропаганда, а није се бојати ни да ће лако допријети. Овдје су људи или прости, неписмени (велика већина), који се не би ни о-свртали на болшевичку пропаганду кад би је и било, или су писмени, али онда ватрени националисте и противници болшеви-зма. Зато је у овом подручју терен неподесан за болшевизам, те се зато не може ни доставити списак болшевика. Мислим да у

⁵⁰ ДАК — ПИБ, година 1920, бр. 369.

⁵¹ Исто.

⁵² Исто.

цијелој Далмацији нема нигдје овако мало крчама, тих призна-тих расадника бољшевизма, као у селима овога подручја, Али, а-ко нема дефетизма у форми бољшевизма, не може се мислити да га уопште нема, као свуда. Овдје је борба личности а не принци-па. Тако напр. ако је неко одушевљен за наше народно једин-ство, догоди се да је његов лични противник, обратно од тога, из личних мотива и његов политички противник. Тешко је што у народу нема ауторитета који би били у стању умирити народ кад би се ускомешао. Сад треба мислити само и искључиво да се до-бави овоме народу хране, особито крушне хране. Ако то заборавимо, овдје ће настати катастрофа и прва искра потпалиће по-жар. Што прије и што обилније треба овом народу добавиги хра-не. Ни бољшевизам ни икаква друга форма дефетизма неће овдје захватити корјена него само у једном случају, а то је ако народ почне гладовати, или, тачније, умирати од глади“.⁵³

Јако наглашени прекор у распису Покрајинске владе за про-пусте полициских власти у односу на комунистичку дјелатност свакако је имао осјетан утицај на састављање овог извјештаја. Истаћи у извјештају право стање, о којему раније није водио до-вољно рачуна, те према томе ни обавјештавао старије власти, за-иста је за повјереника била неугодна ствар. Зато се он и одлучу-је да фразирањем прикрије своје стварне пропусте, а истовремено да, тако да кажемо, отвори пут својим наредним негативним извјештајима.

У извјештају од 25 априла повјереник обавјештава Погла-варство да му је недавно било пријављено да у свом подручју има три-четири домаћа бољшевика, али да су неактивни. Затим повјереник наставља: „Пошто, по пријави, не врше никакву ак-цију, а ово Изложенство није још повело односне извиде, не до-стављају се њихова имена. Биће брига овог Изложенства да их пази. Засад су они потпуно безопасни“.⁵⁴

Док је Изложенство „водило извиде“, Среско поглаварство је 10 маја 1920 добило један акт забрињавајуће садржине, којим командант мјеста у Котору, п. пуковник Сава Гајић, јавља да је од команде Ратне луке извијештен: „1) да се дознало да у Будви постоји нека организација у виду бољшевизма, и као главни по-кретач ове организације је неки професор Перо Словинић који стално путује од Будве до Дубровника; 2) јуче је допутовао ла-ђом у ова места; као главни сарадници Словинићеви помињу се његова два брата Иво и Никола Медини, а трећи њихов брат Лу-ка Медин налази се у Загребу и у сталној је вези са њима; 3) по-ред горе наведених на овој организацији раде још и општински тајник Марко Анзуловић, неки Никола Мику и уопште сви они

⁵³ Исто.

који припадају франковачкој странци. Како ова команда нема особља за извршење поменутог задатка, то се доставља предстојнику, те да предузме мере и пронађе сумњиве личности а потом по надлежности поступи⁵⁵.

Поглаварство, спроводећи Изложенству горњи акт, захтијева одговор по свакој тачки, као и да Изложенство установи ко је Нико Мику; Поглаварство мисли да се ради о Микули а не о Мику.⁵⁶

У свом одговору Изложенство истиче да су браћа Медин национално исправни људи, а исто тако и Петар Словинић, о коме је иначе поднесен извјештај 14 маја. За Луку Медина у извјештају стоји да је добровољац у соколској лиги за Међумурје, а сада је управитељ неког секвестрираног имања у Стригову у Међумурју. Активно се бави туристичком пропагандом, форсирајући Будву као модерно купалиште. Никола Микула станује у Загребу, а у Будви се бавио трговином житом у ортаклуку са Ивом Медином и Павом Словинићем. Према обавјештењима треба ускоро да дође у Будву да види свога брата Марка, који је ових дана дошао из Русије, у коју се давно био иселио. Микула и његова породица уживају одличан глас, па је тешко повјеровати извјештајима и наводима да припада некој илегалној организацији. Изложенство даље сматра да се у конкретном случају ради о несавјесним људима који денунцијама настоје да унесу забуну у грађанство, занемарујући при томе настојања за сређење домаћих прилика.⁵⁷

Среско поглаварство 18 јуна наређује Изложенству да ради очувања јавне безбједности спријечи кретање свих сумњивих лица, бољшевика, опасних републиканаца и „свих злих људи“, које треба стално надзирати. Према потреби и увиђавности таква лица имају се интернирати или привремено притворити, а на сваки начин спријечити, односно не дозволити им одлазак из Бокоторског среза. Путне исправе издаће Изложени повјереник само оним лицима за које може преузети личну гаранцију и која уживају његово апсолутно повјерење.⁵⁸

Потврђујући пријем овог наређења, повјереник извјештава да у његовом подручју нема лица која би требало уклонити, али да ће у свим случајевима поступити по наређењу.⁵⁹

Дванаестог августа повјереник наређује жандармериској станици у Петровцу да га свакако сјутрашњом поштом обавјести да ли Перазић Нико пок. Луке из Режевића и Греговић Марко

ДАК — ПИБ, година 1920, бр. 957.

⁵⁶ Исто.

Прилог горњем.

⁵⁸ ДАК — ПИБ, година 1920, бр.

⁵⁹ Исто.

Ников из Петровца шире какву противдржавну, на примјер бољшевичку, пропаганду у Општини Петровац.⁶⁰

Среско поглаварство својих актом од 18 августа наређује Изложенству да се забрањује одржавање свих зборова на којима би се могло оперисати вијестима о скорој мобилизацији и рату са Италијом, јер да комунисти тим вијестима харангирају народ и да га позивају на зборове који се имају одржати 30 августа. Протурањем оваквих лажних вијести, стоји даље у акту, иде се несумњиво на уношење забуне у народ.⁶¹

Повјереник актом од 24 августа тражи од жандармериске станице у Петровцу да га одмах обавијести о „бољшевичкој и комунистичкој“ пропаганди која се у посљедње вријеме примјеђује у подручју станице.⁶²

Својим актом од 1 септембра упућеним Среском поглаварству повјереник напокон признаје живљу комунистичку дјелатност на свом подручју: „Као што је раније било извјештавано, ово је Изложенство повјерљиво пазило на три-четири лица о којима су стизали гласови да су заражени деструктивним анационалним идејама. Посљедњим двама извјештајима о бољшевичкој пропаганди изнешено је њихово јавно дјеловање и њихова имена. Али од 29 августа 1920 догодио се преокрет на горе. Тога дана био је сазван збор иницијативом присталица Српске радикалне странке у Паштровићима. Према ономе што се чује под етикетом сељачког благостања — а у Паштровићима су махом сви сељаци — ту су два-три наша бољшевика у очима паштровских сељака успјешно побијали програме грађанских странака, те је сељачки народ, чини се, у својој необавијештености већим дијелом пристао уз идеје разорних елемената, који су их, како рекох, замамљивали звучним ријечима о исисавању и подјармљивању народа са стране грађанских странака. Али по мишљењу Изложенства нада није ни најмање изгубљена, на име да народ неће коначно усвојити та деструктивна начела кад му се докаже каквим би опасностима ишао на сусрет кад би дигао руку на слободу за коју је крв лио и, досљедно, на себе самога. По мишљењу овог Изложенства требало би сазвати један нови збор на коме би се народу добро растумачио народни програм, против кога он без сумње даље не би устајао. Свакако, данас бољшевичка пропаганда, иако неприродно и моментано, има у општини Петровцу успјеха, а по извидима посљедњих дана и у Св. Стефану, гдје се истиче као пропагатор Лазо Илијин Кажанегра, те се мора истаћи бојазан да би ова идејна поплава (иако свакако часовита) могла прећи и у Општину будванску. Уз сазивање, како рекох, једнога добро организованог новог народног збора у Петровцу, требало би што прије

⁶⁰ ДАК — ПИБ, година 1920, бр. 1461.

⁶¹ ДАК — ПИБ, година 1920, бр. 1496.

⁶² ДАК — ПИБ, година 1920, бр. 1522.

отворити у овом подручју магацине за продају животних намирница, као што је Министарство исхране установило у Црној Гори. Г. мајор Ђукановић у Будви рекао ми је мало прије да ће услијед ових догађаја у Паштровићима војна власт што прије разоружати паштровску омладину. По мишљењу овог Изложенства управ сада не би био згодан психолошки моменат за разоружање јер би могла противничка пропаганда стварати из тога у народу тако капитал по оној „притиснуто јаче све на више скаче“ Треба узети у обзир темпераменат овога краја, на кога би у овом психолошком расположењу страшно дјеловало кад би му неки пропагатор рекао: „Ето, дали су вам оружје кад су вас требали, а данас кад вас не требају, разоружавају вас као жене“. Тиме не каже да разоружање не треба спровести, које је ово Изложенство увијек предлагало, али мислим да треба сада мало причекати, док се мало ситуација не разбистри, да се не би учинило горе. Ја г. мајору Ђукановићу ово своје мишљење нијесам изјавио прије неголи га доставим том Поглаварству, које ме евентуално може овластити да му речем, или се о томе својом власти договорити. Ја бих био мишљења да се прије разоружавања омладине сазове што прије народни збор у Паштровићима, у Св. Стефану“.⁶³

Свега неколико дана послјије овог извјештаја, 6 IX, повјереник доставља Поглаварству други извјештај, који гласи: „Додатно броју 1588 од 1 септембра 1920 овога Изложенства, част ми је извијестити о приликама у Паштровићима сљедеће: „По најновијим обавјештењима, који изгледају тачнији, о покрету о којем је у посљедње вријеме жандармерија из Петровца извјештавала да је комунистички, има доста разлога да се посумња у потпуну тачност тога. Без сумње, неки су у Петровцу говорили јавно што не могу говорити него само комунисти, али с друге стране увјеравају озбиљни гласови да се њихове ријечи не смију узети тако озбиљно и да је искључено да у Паштровићима може бити комунизма. По овим гласовима овај тобож комунистички покрет у Паштровићима био би само опозиција Радикалној странци и појава Демократске странке у Паштровићима. Сви који тако мисле кажу да су се Паштровићи одвећ много борили за народно уједињење да би одједном постали анационалисте. И ово Изложенство мисли да је уистину тешко вјеровати да би у Паштровићима могло бити комунизма, тим више кад се зна да су људи који су на челу тога покрета велики посједници, о којима би се најмање могло рећи да под видом болшевизма имају какве прикрите субверзивне идеје, да би били, дакле, противници и установе данашње личне својине и наше државне форме. Покрет, дакле, о коме је жандармерија из Петровца извјештавала да је анационалан и деструктиван, по свој прилици изгледа да није, него да је то опозиција неких људи који су за вријеме рата избјегли у иностранство и са

⁶³ ДАК — ПИБ, година 1920, бр. 1588.

радом неких својих првака у иностранству за вријеме рата незадовољни, данас устају против њих. Ово је Изложенство било дознало да су неке ријечи падале и против наше војске од стране ове паштровске опозиције, те је ово Изложенство неки дан кад је Нико Перaziћ пок. Луке, један од првака ове опозиције из Петровца, био у Будви, позвало истога себи да га упита да ли би се могло вјеровати да има ко у Паштровићима ко би дигао ријеч против војске, која нам је донијела живот и слободу и која нас данас брани од пропасти. На то ми је Нико Перaziћ одговорио да се може искључити, да би било иједнога Паштровића који би тако мислио и да су то политички противници њихови којима иде у рачун да доносе такве гласове. Ово се Изложенство тврдо на да да се у овом подручју неће комунизам раширити, осим ако можда не услијед тешке оскудице (жито је слабо родило). У овом подручју има људи заслужних за народно уједињење и требало би им помоћи ако буду гладовали“.⁶⁴

Насупрот оптимизму и наивности овог извјештаја стоји извјештај жандармериске станице у Петровцу од 18 септембра: „Предмет — ширење бољшевичке и комунистичке пропаганде. — У подручју ове станице шири се све то више бољшевичка и комунистичка пропаганда. Главне су вође дотичне пропаганде: 1) Марко Ников Греговић из Петровца, 2) Нико пок. Луке Перaziћ из Катуна, 3) Паво пок. Луке Срзентић из Брда, 4) Стево пок. Луке Давидовић, из Буљарице. Ова су четири вође и најпрви зачетници пропаганде.

1) Милош пок. Рада Папан, учитељ, 2) Саво Крстов Вуковић, претсједник општине, 3) Митар Душанов Суђић, тајник општине. Ова тројица играју исто главну улогу у погледу пропаганде јер имају доста уплива у народу; ова сва три су из Петровца.

1) Раде Крстов Вуковић, 2) Иво пок. Илије Франићевић, 3) Митар пок. Лаза Бјелица, 4) Крсто Ников Медиговић, 5) Симо пок. Крста Суђић, 6) Олга, кћи Милоша Папана, 7) Босилка, кћи Милоша Папана. Ова су седморица сви из Петровца, присташе пропаганде.

1) Нико Иванов Медиговић из Жуковице: он је исто присташа бољшевичке и комунистичке пропаганде“.⁶⁵

Рјешавајући о предњем извјештају, повјереник је 19 септембра упутио Општинској управи Петровац акт сједеће садржине: „Овом Изложенству упорно долазе гласови да се у општини Петровац шире бољшевизам и комунизам, зато ово Изложенство позива ту Управу да извијести да ли уистину има у тим гласовима истине, јер је тешко вјеровати да једна општина као Петровац, која је као ријетко која знала схватити наше ослобођење

⁶⁴ ДАК — ПИБ, година 1920, бр. 1609.

⁶⁵ ДАК — ПИБ, година 1920, бр. 1729.

и уједињење, и то дјелима у пуној мјери доказала и образ освијетлила, данас у почетку ослобођења, наједном да би устала против једино спасоносне идеје сређивања наших прилика, што је прва погодба нашег живота. Јер све што не би водило сређивању наших прилика треба схватити опасним за наш опстанак.

Могло би нешто бити и најбоље и најсавршеније, али је потпуно искључено да би нас ишта данас могло навести да рушимо оно што смо досад градили за одбрану куће, коју не смијемо изложити грабежљивости старих и нових завојетача!

Подавати се експериментима данас је крајње опасно јер на поглед опасности које нас окружују све би то могло довести до слабљења наших редова, а можда и њихова распадања. Они и слични онима који нас до јучер угњетаваху као робове вребају и данас што најбоље могу да нас опет подјарме, те да им опет измећаримо. Зато нас стално одаљују од наших животних интереса, од мисли око сређивања наших прилика, сијући међу нама свађу и отров разних идеологија, само да одвратимо погледе од најпречих и најживотнијих интереса.

Ово Изложенство мисли да је Управа освједочена о пријекој потреби овога нашега сређивања, као и о томе да ми својих прилика нећемо никада уредити ако почнемо рушити основе куће у којој треба да се утврдимо и у њој утврђеној одбранимо од многобројних непријатеља који вребају да нас, по њиховим ријечима, као несложен и некултуран народ и неспособан да сам собом управља, да нас потчине себи, да им кулучимо и опет као и прије. Али то је најстрашнија и најкрвавија увреда која за нас може бити, и која код свакога од нас изазива највећи отпор и досљедно слојан рад да докажемо противно. Ето, зато ми данас не можемо бити ни бољшевици ни комунисте јер би неминовно услијед тога настале међу нама трзавице, које би отвориле широм врата наше још недограђене куће онима који нас будно вребају.

Ми смо, сложено тугујући за погаженом отацбином, на почетку 1916 узмицали испред нашега вјековног угњетача преко Албаније и данас, кад се својој кући сретно повратисмо, никоме већ у њу дати нећемо, већ ако преко мртвијех нас — то је без сумње девиза и свијех Паштровића, који су проживјели оне страшне народне дане.

Зато ово Изложенство позива Управу да извијести отворено и јуначки да ли се уистину може рачунати на сарадњу опћине Петровца у великом народном раду око сређивања наших прилика, како би о томе ово Изложенство поднијело извјештај надлежним властима. Уопште све што се мисли нека се изволи рећи отворено и јуначки као што се доликује јуначким Паштровићима, јер данас свако неспоразумијевање може бити судбоносно за нај-

веће интересе наше славне отаџбине. Ето, зато је то од великог значаја“.⁶⁶

Овај апел, поред своје депласираности, одаје политичку и полициску наивност повјереника Политичког изложенства у Будви, нарочито кад знамо да је општинска управа у Петровцу, као што је раније речено, у ово вријеме већ била у рукама комуниста, а сачињавали су је: претсједник Саво К. Вуковић, и одборници: Марко Греговић, Крсто Медиговић, Нико Греговић, Саво Медин, Стево Андровић, Иво Вуковић, Митар Тодорица, Перо Перовић, Раде Шољага, Саво Давидовић, Филип Греговић, Мило Греговић. Нико Медиговић, Крсто Срзентић, Крсто Вуковић, Мило Зеновић, Крсто Тамис, Симо Перацић, Нико Перацић, Илија Павловић, Шпиро Ђедовић и Митар Радовић.⁶⁷

Не само да Петровачка општина није на овај апел одговорила, већ је неко од одборника на њему заједљиво написао: „Обратите се Wachmeisteru!“⁶⁸

У периодичном извјештају Изложенства за вријеме 27 септембра — 4 октобра, у рубрици о политичком положају, стоји: „У подручној Општини спичанској народ је особито миран. У Општини будванској оскудица ратна и поратна ствара доста незадовољства, али ипак не узнемирава. У Паштровићима, особито у општини Петровцу, од одушевљења за народно уједињење падају људи у крајности (и) разочарање, те је положај доста озбиљан и тежак“.⁶⁹

Извјештај жандармериске станице у Петровцу од 17 септембра повјереник доставља Поглаварству тек 29 септембра и то у доста ублаженој форми. Послије набрајања имена која се помињу и у извјештају жандармериске станице у Петровцу, повјереник наставља: „Као што сам у задњем извјешћу казао, чини се да ови о којима се говори да су комунисти, уствари то нијесу у правом смислу, него неки незадовољници о којима се говори да су комунисти. Они, додуше, кажу да симпатизују с комунистима, али нипошто нијесу задојени рушилачким идејама. Ово је Изложенство ипак мишљења да ови људи нијесу политички опредијељени. Али учитељу Милошу Папану требало би збиља показати да његов рад треба да је друкчији“.⁷⁰

Само дан касније, 30 септембра, командант Будве, мајор Ђукановић, подноси команданту Зетске дивизиске области извјештај о ситуацији у Општини Петровац. Овај извјештај се знатно разликује од посљедњег повјерениковог извјештаја: „Част ми је извјестити Команданта да сам 28 овог мјесеца, обилазећи тери-

⁶⁶ Исто.

⁶⁷ Нико С. Мартиновић, н. дј., стр. 41.

⁶⁸ Исто, стр. 42.

⁶⁹ ДАК — ПИБ, нерегистрован концепт.

⁷⁰ ДАК — ПИБ, година 1920, бр. 1806.

торију подручног ми отсјека, дошао у паштровску општину Петровац и увјерио се да у цијелој општини, а нарочито у Петровцу, међу становништвом влада потпуна анархија. Ширење комунистичких идеја повећава се сваким даном све више, благодарећи потпуном, без икакве контроле, самовољном раду општинске управе, на челу које је од недавна изабран за претсједника човјек који припада комунистичкој странци. Како сам извијештен, они одржавају сталну везу са комунистима у Дубровнику и Котору преко својих повјереника, који добијају путне исправе једино од свог претсједника општине. Колико сам се могао лично, а и преко других, увјерити, тај комунизам с дана у дан прелази у крајну самовољу и неосвртање на власти и земаљске законе, као да их и не постоји. Жандармерија је немоћна да обавља своју дужност како треба, па макар и најсавјеснија била, а не оваква каква је, јер је препадена њиховим дрским поступањем и самовољним поступцима према појединцима. Главни пропагатори комунизма и творци оваквог стања јесу на првом мјесту: Митар Суђић, студент, Марко Греговић и Нико Перацић, тежаци, а има их и других. О овоме нашао сам за умјесно извијестити Команданта, а даљи надзор, без икаквог учешћа противу истих, продужити ћу и убудуће“.⁷¹

Команда Зетске дивизиске области 2 октобра спроводи овај извјештај Среском поглаварству у Котору с молбом „да се провери у коликој је мери у дотична места развијен комунизам и настане да се исти не шири“.⁷²

Поглаварство, спроводећи горњи предмет, захтијева од повјереника да се изјасни у вези са сваком тачком извјештаја мајора Ђукановића.

Повјереник тек 25 октобра одговара сљедеће: „Част ми је извијестити да у опћини Петровац ствари не иду добро, као што сам редовно извјештавао и извјештавам, али осим познатих политичких злочинстава иначе је стање јавне безбједности добро. Истина је, има немирних духова, неки млађи људи проповиједају комунистичке идеје, као што сам редовно извјештавао. Али ово Изложенство мисли да ће здрав народни организам пребољети ту рану: ако она постане опасна, што досад није, сјећи ћемо је без сумње.“

Као што је том Поглаварству познато, бољшевичкој пропаганди посвећује се особита пажња и шаљу се том Поглаварству редовно извјештаји половином и крајем свакога мјесеца; дакле, то се контролује (!) и те како, и чини се у ту сврху све што се најбоље може. Али, ако лијечимо болест, ми ипак немамо те моћи да на нашу заповијед болест престане. Све што можемо то је да смо стрпљиви љекари, који муку мучимо са болешћу, да њу и

⁷¹ ДАК — ПИБ, година 1920, бр. 1914.

⁷² Исто.

рђаве посљедице отклонимо од организма. Али, нажалост, не постоји брзо и несумњиво поуздан лијек којим бисмо могли наједном болесника оздравити. Често се морамо задовољити с тим да болест није опасна као што је у овом нашем случају, и да ће је нестати.

У општини Петровцу било би радикалан лијек разоружање, али се досад није још нашло за сходно да је за то наступио згодан час. Кад наступи час разоружања, постоји нада да ће окренути све на боље. Дотле треба стрпљења и што мање ријечи а више преданог рада. Еле, ствари у општини Петровцу не иду без сумње добро, али оне не дају повода ни алармовању, те у том смислу треба схватити да су нешто хиперболичне оне ријечи да „влада потпуна анархија“.

У општинској управи има зацијело људи који шире комунизам, али они су редовно изабрани у управу и заклети. Општинска управа редовно одговара на уредовне списе и жандари отуд не јављају о никаквим самовољама ни насиљима, осим познатих политичких злочинстава.⁷³ Није се могло ништа извјесно дознати о везама с комунистима у Дубровнику и Котору, али се мисли да је комунист А. Мук из Котора био скоро у Петровцу на позив неких људи од општинске управе у Петровцу.

Ово Изложенство није досад у редовној преписци никад имало прилике да примјети да се општинска управа у Петровцу не осврће на власти и законе и наредбе, али да ће бити што говорено, није искључено јер ствари у Петровцу не иду добро — то је извјесно.

Истина је да је жандармерија немоћна особито откад тамо има оружје и омладина, која је у јачем броју него жандармерија и која мисли да има право у сваком случају да и она посредује. Томе би био једини лијек разоружање које ће се кроз кратко вријеме и провести.

Истина је да су главни пропагатори комунизма Митар Суђић, Марко Греговић и Перасић Нико.

У општини је Петровцу, дакле, доста слабо но није управ опасна и нада је да ће бити боље. Извјештај је господина мајора Б. Ђукановића углавном тачан, само су изрази у извјештају песимистични, који одвећ песимистички располаже при читању, а по мишљењу овог Изложенства не треба се у толикој мјери алармирати.⁷⁴

У седмичном извјештају за период 1 до 7 новембра повјереник констатује да је политички положај исти, као и то да је неколико младића од 18 до 21 године у Будви у ноћи између 30 ок-

⁷³ О овим политичким злочинствима у Паштровићима види: Нико С. Мартиновић, н. дј., стр. 38—40.

⁷⁴ ДАК — ПИБ, година 1920, бр. 1914.

тобра и 1 новембра приредило комунистичку демонстрацију са пјевањем.⁷⁵

Дана 24 новембра Политичко изложено у Будви је добило сљедећу претставку: „Сазвали смо јавну скупштину која ће се одржати дне 26 новембра у 10 сати прије подне у општинском парку у Будви. На скупштини ће се говорити о значају избора за конституанту и програму Комунистичке партије“. Потписани су као сазивачи: Јован Томашевић, адвокат из Цетиња, Марко Ник. Греговић из Петровца и Марко В. Греговић из Новосеља“.⁷⁶

Сјутрадан је Изложено одговорило на име Јована Томашевића: „У смислу члана 6 Закона од 5 новембра 1867 бр. 135 ДЗЛ ово Изложено не може Вам дозволити одржање јавне скупштине дне 26 новембра у 10 сати прије подне у општинском парку у Будви, онако како писмено тражите од овог Изложения дне 24. XI. 1920. У овом крају прилике су много изузетније неголи у другим крајевима. У народу постоји крвна освета, изборно је узбуђење на крајњем врхунцу, сазивачи су из разних општина, те би се при најмањем сукобу могле читаве општине закрвити. При тако очевидној опасности угрожења јавне безбједности ријешило се како је навише речено“.⁷⁷

Ово рјешење је Јовану Томашевићу било уручено још истог дана у Будви, што се види из доставнице коју је својом руком потписао.⁷⁸

Чињеница да Јован Томашевић са двојицом Паштровића организује политички збор у Будви доказује раније присне везе Томашевића са паштровским комунистима.

Неколико дана прије избора за Уставотворну скупштину на територији Петровачке општине појавили су се плакати које су комунисти налијепили на згради Општине и другим јавним мјестима, о чему је жандармериска станица у Петровцу 25 новембра извјестила Изложено,⁷⁹ које је одговорило брзојавом: „Комунистичке плакате скините и пријавите ко их је поставио. Нека један жандар буде увијек код телефона. Нека командир станице најдаље сутра „Врмцем“ дође у Изложено ради хитних службених послова“.⁸⁰

По обављеним изборима, 28 новембра у 20 часова, жандармериска станица у Петровцу упутила је Изложеном брзојав о резултатима гласања у Петровачкој општини. Резултати су били сљедећи: укупно гласао 191 гласач, од тога за комунистичку листу (Јеласка — проф. Фагарац) 121 глас, за листу Јовановић — Драшковић 52 гласа, за листу Трумбић — Грисогоно 14 гласова,

⁷⁵ ДАК — ПИБ, година 1920, бр. 1995.

ДАК — ПИБ, година 1920, бр. 2209.

Исто.

⁷⁶ Прилог горњем.

⁷⁹ ДАК — ПИБ, година 1920, бр. 2213.

⁸⁰ Исто.

за листу Трумбић — Ловричевић 1 глас, за листу Дринковић — Лагиња 1 глас, за листу Трумбић — др Дулибић 1 глас и за листу Трумбић — Смодлака 1 глас. Избори су, како стоји у брзојаву, протекли без и најмањег инцидента.⁸¹

Исте вечери Изложенство брзојавно извјештава Поглаварство о резултатима избора на гласачким мјестима Петровца и Будве. Из овог брзојава види се да је у Будви гласало: за Демократску странку (Трумбић — Грисогоно) 5 гласова, за Комунистичку партију (Јеласка — Фагарац) 44 гласа, за Радикалну странку (Јовановић — Драшковић) 263 гласа, за Земљорадничку странку (Трумбић — Ловричевић) 1 глас, за Хрватску заједницу (Дринковић — Лагиња) 21 глас, за Пучку странку (Трумбић — Дулибић) 2 гласа, за Ванстраначку (Трумбић — Смодлака) 25 гласова.⁸²

У седмичном извјештају за вријеме од 6 до 12 децембра Политичко изложеноство у Будви само констатује: „политички положај непромјењив“.⁸³

Нијесмо наишли на документе који би нам говорили о предизборној ситуацији и о изборним резултатима у другим мјестима Боке Которске.

У вези са објављивањем Обзване Покрајинска влада у Сплиту упутила је Среском поглаварству у Котору 31 децембра овај брзојав: „Обуставите дјеловање свих комунистичких организација, затворите све њихове домове, преузмите њихова имања и списе. Забраните све комунистичке скупштине и састанке, обуставите излагање и продају њихових листова, подузмите најстроже мјере сигурности договорно са војничком власти и ступите свом енергијом проти развратним елементима, подузимајући до потребе претраге и хапшења. Даље упуте слиједи“.⁸⁴

У свом акту од 1 јануара, упућеном Политичком изложеноству у Будви, Поглаварство, послије дословног цитирања горњег брзојава, даје Изложеноству упутства за дјејство, а ради бољег оријентисања у погледу издавања потребних наређења доставља у препису наређење које је Поглаварство доставило жандармериској станици у Котору, а које гласи:

„1) Затвор Радничког дома након извршеног претреса; кључеви се имају предати општини уз потврду коју ће амо доставити. Списи се и имовина имају конфисцирати, те предати општини са инвентаром, који ће такођер амо доставити;

2) Извршити преметачину код свих вођа комунистичких и одузети све сумњиве ствари и списе који се код њих нађу; истакнути вође познати су: Браћа Мук, Матковић, Андрић, Илић, Нико Пећарић, Смодлака, Трипо Брајић и Вик;

⁸¹ ДАК — ПИБ, година 1920, бр. 2248.

⁸² Исто.

⁸³ ДАК — ПИБ, година 1920, бр. 2408

⁸⁴ ДАК — ПИБ, година 1921, бр. 12.

3) Подузети мјере да се забрани продаја — распарчавање и читање свих комунистичких листова по свим мјестима рејона. Конфисковани примјерци имају се, са подробним извјештајем, доставити Поглаварству;

4) Спријечити сваки састанак — скупштину и сакупљање комуниста;

5) Забранили свако кретање комунистима из једног мјеста у друго;

6) Евентуално извршити хапшење свих најистакнутијих чланова комунистичких организација и оних који се ма у чему буду огријешили о наређења власти или се њима успротивили;

7) Одредити непрестано патролирање дању и ноћу по граду и околици (Шкаљари, Доброта, Муо). За ноћну службу могу се употребити жандари из припремне школе;

8) Вршити најјачу контролу свих јавних локала гдје се сакупљају комунисти и свако опажање најкраћим путем јавити Поглаварству, да их се према потреби затвори;

9) Приопћити Поглаварству имена свих страних сумњивих елемената, скитница и беспосличара⁸⁵.

Нема докумената који би говорили о спровођењу горњих наређења, али се може претпоставити да су их полициске власти на територији Паштровића врло опрезно спроводиле; ову претпоставку ослањује и упорни оптимизам политичког повјереника у Будви, који провијава и у даљим његовим извјештајима.

И поред Обзнане, бар непосредно послје њеног објављивања, у Паштровићима није била завладала психоза страха због погрома на комунизам, јер жандармериска станица у Петровцу 7 јануара извјештава Политичко изложенство „да се код већине у подручју опажају комунистичке идеје“⁸⁶.

Осамнаестог јануара Главни одсек државног редарства у Сплиту непосредно позива политичког изложеника у Будви да достави податке о броју комуниста, којим друштвеним слојевима припадају, о њиховим организацијама, о истакнутим вођама са личним подацима; даље, који су од њих најфанатичнији, те као такви опасни по јавни ред и мир и државно уређење, са ким су ови и њихове организације у вези, да ли су повезани са иностранством, како су економски ситуирани, да ли имају оружја, какав је њихов начин рада и којим се средствима служе. Сем тога се тражи извјештај о томе како се према покрету држи општинска управа, чиновништво, жандармерија, финансиска стража и други државни намјештеници. На крају се траже информације да ли се пропаганда шири међу ученицима и како се држе наставници.⁸⁷

⁸⁵ Исто.

⁸⁶ ДАК — ПИБ, година 1921, пов. бр. 48.

ДАК — ПИБ, година 1921, пов. бр. 25.

На горња тражења политички изложеник је 1 фебруара одговорио сљедеће:

„ Говорећи уопште о овом подручју, које се састоји од 4 општине (будванске, двију паштровских: Св. Стефан и Петровац и спичанске) нема ни комунистичких интелегентних вођа ни организоване радничке класе (радника у ширем смислу) те ни доброг водства ни фанатизоване масе. Ради тога овдје није се успијело да буде ни већина радника комунистичка, него су то неки млађи, а не и старији. У овом подручју, уз изузетке малог броја радника и обртника, живи искључиво сељачки народ, који, пошто није без ништа, неће ни подићи револуцију, док је толико побринуто да има довољно да добава жита уз умјерену цијену. Ово је врло важно да се истакне и то треба држати на уму за одржање реда у овом подручју.

О опасности комунизма у ниједној општини овога подручја не може се управ озбиљно говорити него само у општини Петровцу. Пошто је неколико пута било о томе говора и у новинама, сматра се за потребно да се о томе опширније извијести. На почетку рата сви су способни људи у овом подручју били узели оружје за народно ослобођење, па су, опити успјехом ослобођења, у заносу били изгубили стрпљење, те је властима било с њима доста пута тешко. Уз то, прошле године војна власт била је наоружала људе у Паштровићима за одбрану ове обале против евентуалних нападаја са стране и црногорских одметника. Али, иако је то било учињено у најбољој намјери, ипак се народ под оружјем још више разуздао и сматрао је себе неком врсти државних органа, тако да жандари нијесу могли често пута поред њих уредовати. У таквим приликама у неким случајевима политичких уморстава суд није издао никаква налога уапшења, јер је то сматрао опасним; будући с друге стране уједно и немогуће у онаквим приликама икаква доказа прибавити. То је све погодновало ширењу комунизма уз опћу оскудицу и незадовољену амбицију неких који су завели необавијештене сељаке.

Али су по посљедњим вијестима ствари у општини Петровцу окренуле много набоље. Посљедњих дана отуда јављају да је народ тамо неочекивано покорнији и да су комунисти из Петровца имали заједничко забавно вече са присташама наших грађанских странака, које зближење значи попустљивост са стране комуниста и побједу државног реда. Ово се случило послѣ него што је био у предмету комунистичке пропаганде отпремљен извјештај о истом предмету претсједништву Владе за Далмацију. Овај преокрет на боље у опћини Петровцу био је уосталом, иако додуше бојажљиво, али је био за очекивање, јер онај сељачки народ није никад био уистину изгубио националну свијест, нити је знао да комунизам значи управ рушење сваког државног поретка. Ако ствари у Петровцу коначно пођу добро, као што од

последњих дана има добре наде за то, моћи ће се рећи да је била срећа да су власти биле шкрте са апшењима, јер у овом народу пребујнога темперамента постоји крвна освета, и апшење се сматра моралном смрћу, коју хоће да свети, што власти морају држати на уму тим више што није било пријављено, нити се могло истражити доказа за фанатичну пропаганду комунизма. Ови људи нијесу фанатизовани него заведени, а заведене се даде извести на прави пут, док би се био могао неопрезним мјерама фанатизовати овај народ, који се родољубиво борио толико година за слободу и поднио неизрециве муке. Тако се није затворио пут превареним и заведеним, који имају ипак добру вољу да се поврате реду и миру. А кад се прилике сталоже, против окоријелца, ако их буде, моћи ће се поступати с успехом у другим приликама. Јер докле год се опажа искра родољубља, неопходно је потребно свим силама настојати да се она не угаси.

Посебно је част извијестити следеће: у Опћини будванској биће највише до 50 присташа комунизма, од којих су неки млађи радници, трговачки помоћници, неколико сељака, који можда данас већ и нијесу комунисти, а истичу се као вође Душан Дулетић и Ангун Словинић, ученици виших разреда гимназије, који сада уче код куће приватно. Они немају никаквих организација. Њихови вође Дулетић и Словинић данас се већ тако мало истичу да се ништа и не примјећује, а ни прије нијесу никад јавно говорили, нити се њихова акција сматрала никад опасном, већ ју је јавно мишљење сматрало више дјетињастом, јер никад није показала ничега што би било могло дјеловати на старије. Иако су ова два младића фанатична, ипак њихово дјеловање није се досад показало погибелно по јавни ред и мир и државно устројство. Такођер није се могло никако истражити да би они били у каквој вези с иностранством. Они немају ничега свога већ живе код својих родитеља, који су добро ситуирани. Њихов начин рада ограничава се на круг својих младих сумишљеника, који су у томе налазили забаве и разоноде, и своја младићска дружења тим зачињали, а међу сељаке нијесу ишли, нити се особитим средствима служили. Општинска управа у Будви томе покрету противна је као и чиновништво, жандармерија и финансиска стража. Од истог је и основна школа далеко, осим које друге школе нема.

У опћини Св. Стефан има до 20 присташа комунизма. Немају вође ни организације. То су све сељаци о којима се мисли да су већ данас измијенили своје мишљење. Лазо Кажанегра, бивши официр руске и наше војске, о коме се мислило да више потајно ради на корист комунизма, већ од неколико мјесеца отсутан је, кажу у Београду, и ништа се не зна како се сад влада, али би власти у Београду требало о њему извијестити. Што се тиче општинске управе у Св. Стефану, чиновништва, жандармерије, финансиске страже и школа може се исто рећи што се навише рекло за Општину будванску.

У општини Петровцу било је око 150 присташа комунизма. Мисли се да је овај број њихов много мањи, а свременом да ће бити све мањи и мањи, јер још не да људима самољубље да се тако нагло поправе. Њихове су вође Марко Ников Греговић, посједник (земљорадник) и Митар Душанов Сућић. Али је овај посљедњи задњих дана отишао у Љубљану, као намјештеник једне банке. Чује се да су га на поласку неки питали да ли ће и тамо бити истих идеја, па да је одговорио да се идеје дају лако промијенити. О свим овим људима, о којима се и у јавности доста говорило, ово је Изложенство увијек мислило да у њима није никад била сасвим изумрла национална свијест, већ да су неком врсти (ако се смие рећи) националног комунизма били код њих уродили: пркос, незадовољена амбиција и уопште незадовољство. Еријеме је показало да постоји велика нада да ће се ствари у овој Општини поправити и да ће здрав организам сам од себе рану излјечити много боље него да се употребио нож.

Овдје живи изузетан народ пребујног темперамента. Ови људи сачињавају један организам. Ако ударите или убијете једнога, сви хоће да се свете. У томе је за власти потешкоћа. У овој Општини остаје најопаснији, дакле, Марко Ников Греговић, још и данас можда сумњив, али ни он нипошто неизлјечив, јер је и он само дио организма паштровскога, те кад цијели организам почне да оздрављује, досљедно ће оздравити и свако удо.

Није се могло истражити да је у Паштровићима било везе са иностранством.

Добро су ситуирани и њихов се рад састоји у пропаганди обичним говорима, којима се претставља комунизам као нешто допуштено. Али су сад сељаци почели увиђати страшило комунизма за све, те су се почели сређивати, а и још ће боље кад чују да суд поступа против главних вођа у Котору.

Опћинска управа у Петровцу досад (је) била у рукама комуниста, али је оправдана нада да ће кроз неко вријеме и у Управи настати преокрет. Међу чиновништвом, жандармеријом и финансиском стражом не опажа се ништа што би дало повода каквој сумњи, а тако ни у основним школама.

Што се тиче опћине Спича није досад ништа јављено да би било знакова по којима би се могло судити да има тамо комунизма. У ово Изложенство приступио је данас замјеник командира станице и потврдио да се тамо ништа о комунизму не опажа^{**}

Из овог извјештаја, као и из других расположивих докумената, не може се закључити да је на територији Изложенства у Будви било хапшења по објављивању Обзнане, и то за дуже вријеме. Напротив, назире се још увијек неко страховање политичког изложеника да би оштрије мјере могле изазвати неугодне посљедице. Вјероватно је и страх да му се лично нешто не деси

^{**} Исто.

утицао и даље на изложеников доста уздржљив став према комунистима са његове територије.

У преосталим списима Изложенства за 1921 годину наилазимо на мало помена о комунистима са одговарајуће територије. На молбе за ношење ловачког оружја Изложенство није издавало позитивна рјешења оним комунистима који се нијесу „поправили“ Тако је за период 4 априла — 17 септембра одбијено издавање такве дозволе Греговић И. Стеву, Маинић Иву, Андровић Стеву и Срзентић Шпиру с мотивацијом да су комунисти.⁸⁹ Међутим, „поправљеним“ комунистима Изложенство је издавало дозволу за ношење ловачког оружја — напр. Суђић Симу, „који је био један заведени комуниста кроз своја два брата који су између првих комуниста и противдржављани; он се је врло поправио и покајао своје погрешке које је био починио кроз незнанство“.⁹⁰

Из мотивације о одбијању дозволе за ношење ловачког оружја Маинић Иву дознајемо, сем да је он тада сматран комунистом и „противдржављанином“, још и то „да се је био потписао на протесту који је био учињен за ону двојицу комунистичких вођа што су у овом подручју (Петровачка општина — Сл. М.) уапшени, да су они поштени људи и да гледају само своје право“.⁹¹ Овај докуменат је први који нам говори о хапшењу петровачких комуниста, али не одређује вријеме њиховог хапшења; датум одбијања дозволе је 10 септембар 1921 године, па је према томе поменуто хапшење успједило прије овог дана. Из овог посљедњег предмета не можемо сазнати коме је протест био адресован, али је свакако важна чињеница да је он био учињен, јер доказује комунистичку солидарност Паштровића и послије доношења Обзнане

Контролисање рада паштровских комуниста, као и њихове везе са осталим комунистима из земље и иностранства, било је врло брижљиво. и у том смислу политички изложеник је добијао упутства од Поглаварства. Нарочите мјере опрезности су биле предузимане према оним Паштровићима који су се враћали у домовину. Тако напр. кад су 1 априла 1921 године, на повратку из Америке у домовину, стигли у Дубровник Илија Греговић и Стево Н. Греговић, над њима је извршен врло ригорозан претрес од стране Комесаријата жељезничке и паробродарске полиције у Дубровнику, и том приликом код њих је пронађено: „један револвер, 1 пушка ловачка брзометна са 90 патрона за револвер а 63 за пушку и масу комунистичких-бољшевичких листова и књига“.⁹² О доласку горњих као и резултату претреса над њима Комесаријат полиције у Дубровнику је обавијестио већ 2 априла

⁸⁹ ДАК — ПИБ, година 1921, бр. 743, 1994, 2295 и 2392.

⁹⁰ ДАК — ПИБ, година 1921, бр. 2110.

⁹¹ ДАК — ПИБ, година 1921, бр. 2295.

⁹² ДАК — ПИБ, година 1921, бр. 338.

Поглаварство у Котору, а ово Политичко изложеноство у Будви. Илија и Стево Грегковић су према акту поменутог Комесаријата већ 1 априла кренули за Паштровиће. Једанаестог априла политички изложеник обавјештава жандармериску станицу о њиховом доласку сљедећим актом: „Илија и Стево Грегковић стигли су из Америке назад који дан, али их терете многе чињенице да су проти постојећем реду, те треба да водите над њима особито строг надзор“.⁹³

Полициске власти су нарочито водиле рачуна да онемогуће везу паштровских комуниста са комунистичким вођама у Црној Гори, који су и послеје објављивања Обзнане одржали контакт са паштровским комунистима. Из извјештаја командира жандармериске станице у Петровцу од 15 септембра 1921 године сазнајемо да је Јован Томашевић на граници Паштровића; истина, у овом извјештају стоји да истрага није могла утврдити да се Томашевић састаје са паштровским комунистима.⁹⁴

Као што смо видјели, још прије објављивања Обзнане, у току предизборне кампање за Уставотворну скупштину и непосредно по обављеним изборима, полициске власти у Котору су биле поопштриле мјере према которским комунистима, тако да је у то вријеме број хапшених и кажњаваних комуниста био велик.

Кад је још прије доношења Обзнане реаговање которских политичких и полициских власти било оштро, сасвим је схватљиво да ће те власти по доношењу Обзнане прибјегавати још драстичнијим мјерама. По затварању Радничког дома, ликвидацији свих синдикалних организација, заплени партиског и синдикалног материјала, књига, брошура, чланских карата и сл., 5 јануара је извршено хапшење око тридесет истакнутих комуниста из Котора и Тивта. Од ухапшених један већи број је дошао на оптуженичку клупу, а међу осталима Адолф Мук, Бошко Радановић и Аугустин Мариновић, који су били кажњени затвором почев од 30 дана па навише. Аугустин Мариновић је тада одлежао у затвору 155 дана.⁹⁵

Хапшења и суђења су се настављала и послеје 5 јануара.

Над оним комунистима који нијесу били ухапшени полициске власти су вршиле веома строг надзор. Тако напр. Среско поглаварство је 21 јануара наредило жандармериској станици у Котору да најстроже пази на рад и кретање Пећарића Ника, „познатог комунисте и агитатора“. За њега се каже да путује из мјеста у мјесто, да не ради ништа, а да живи господски. Треба му забранити кретање из Котора. Поглаварство му је одбило молбу

Исто.

ДАК — ПИБ, година 1921, бр. 2386.

На основу података добијених од Антуна Матковића и Аугустина Мариновића.

за путовање у Дубровник; постоји сумња да ће покушати да илегално отпутује.⁹⁶

И поред предузетих мјера, власти су се плашиле „антидржавне“ пропаганде которских комуниста који су остали на слободи, јер 31 јануара скрећу потчињеним органима пажњу на престојећи попис становништва и стоке, „што би неки елементи могли да искористе за антидржавну пропаганду. Потребно је стога да се становништво путем огласа и посредством свештенства и учитеља упути да се ради о редовном попису, који се периодично обавља у свим државама и коме је једини циљ прибављање статистичких података о броју становништва и стању стоке у нашој држави. Све евентуалне противне верзије шире само непријатељи државе, против којих треба најстрожије поступити, а о свему извјестити“⁷

У циљу спречавања везе бокељских комуниста са осталим комунистима у земљи и иностранству, Поглаварство наређује строгу цензуру поштанских пошиљака. У овом смислу, поред општих наређења, било је и наређења издаваних ад хок, као што се види из сљедећег циркулара Поглаварства од 19 фебруара, упућеног потчињеним надлештвима: „Из поузданог извора дознало се да би комунисти из Прага имали шиљати у Боку Которску комунистички лист „Правда“ што онамо излази на руском језику у сврху да га се шири међу војницима Врангелове војске и руским избјеглицима, е да се тако рашири комунизам и између њихових редова. Усљед отписа Покр. владе у Сплиту број прес. 763/21 од 5/2 1921 имаду се претражити сва писма и пошиљке из Прага, а особито оне управљене на сумњиве особе или на поједине руске избјеглице које се налазе у овом котару. У ту сврху молим Ваше господство да подузме потребито, како би речена писма и пошиљке биле цензуриране прије уручења истих адресантима“.⁹⁸ „Поуздани извор“ за предње тврђење био је допис Претзједништва Покрајинске владе за Далмацију од 5 фебруара, из којег се види још и то да је о упућивању листа Правде у Котор писао из Прага медицинар Вуко Јовановић, Грбљанин (сада љекар у Земуну — Сл. М.) „неком Јову“ (вјероватно брату, Јову Јовановићу, сада пензионеру у Котору — Сл. М.).⁹⁹

Да би са своје територије отстранило оне комунисте који нијесу били припадници Которске општине, Среско поглаварство у Котору је такве комунисте, по издржаној казни, протјеривало у одговарајућу завичајну општину. Да би могло спровести ову мјеру, Поглаварство је претходно морало постићи потврду од оп-

ДАК — ОК, година 1921, бр. 167.

ДАК — ОК, година 1921, бр. 254.

⁹⁸ ДАК — ПИБ, година 1921, бр. 329.

⁹⁹ ДАК — ПИБ, година 1921, пов. бр. 46.

штинских власти да дотични комуниста није припадник Општине которске. Ова је, вјероватно под пресијом Поглаварства, у неким случајевима давала такву потврду и онда када је право на которску општинску припадност од стране појединаца било већ стечено. Тако у случају комунисте Јелавић Илије, обућара, Општина тврди да је рођен у Котору, да је његова породица настала у Котору преко 40 година, али да му није признато завичајно право у Которској општини.¹⁰⁰ На оправдану жалбу Јелавића против рјешења о изгону из Котора Општина је доставила Поглаварству исте податке као горе.¹⁰¹

Из сачуваних докумената који се односе на протјеривање которских комуниста у одговарајућу општину припадности констатујемо да су которске власти ове мјере примјењивале од 6 фебруара до 27 октобра 1921 године.¹⁰² Број комуниста према којима су те мјере биле предузете не можемо утврдити, јер сви документи који би о томе говорили нијесу сачувани. Из преосталих докумената утврђује се да су у поменутом времену мјере прогона из Которске општине биле предузете према сљедећим которским комунистима: Вучковић Ђуру Маркову, обалском раднику, поријеклом из Пријерада (Грбаљ); Смодлаки Нику, фотографу, поријеклом из Клиса; Смодлаки Милу, келнеру, поријеклом из Клиса; Матковић Антуну, обућару, поријеклом из Ластве, Илић Ивану, трговачком путнику, поријеклом из Ластве; Виоли Јосипу, бојадисару, поријеклом из Градишке; Жилку Ивану, земљораднику, поријеклом из Виса; Вик Вацлаву, конобару, поријеклом из Доњих Лужана (Чехословачка); Гринер Карлу, поријеклом из Мађарске; Гринер Вицку, пекару, поријеклом из Мађарске; Сотир Михаилу, конобару, поријеклом из Албаније; Челебић Митру, обућару, поријеклом из Штитара; Велић Трипу, фотографу, припаднику Општине Котор (власти су морале одустати од прогона); Јелавић Илији, обућару, поријеклом из Мућа; Баћановић Максиму, бравару, поријеклом из Далмације.¹⁰³

Драстичне мјере предвиђене Обзном свакако су имале утицаја на пасивизирање па и на отпадништво у редовима партиског чланства како у Котору тако и у осталим мјестима Боке, тако да је крајем 1921 године Партија остала на свега 100—120 чланова у Котору, Тивту, Херцеговом и Паштровићима, који ће наставити илегални рад.¹⁰⁴

Сл. Мијушковић

¹⁰⁰ ДАК — ОК, година 1921, бр. 792.

ДАК — ОК, година 1921, бр. 872.

¹⁰² ДАК — ОК, година 1921, бр. 390 и 2792.

¹⁰³ ДАК — ОК, година 1921, бр. 390, 526, 792, 900, 948, 1008, 1786, 1964, 1977, 1980, 2086, 2310, 2792 и У 288/21.

¹⁰⁴ На основу података добијених од Антуна Матковића.